

krleževsko neprizanesljivo ironijo imenuje »začaranega princa«, ker je ob zagrebški uprizoritvi Cankarjevega »Pohujšanja v dolini šentflorjanski« delil publiki »moralistične lekcije«, za kar sam ni imel nobene moralne legitimacije. Iz nekega predvojnega razgovora s Krležo o Cankarju se dobro spominjam (bilo je na ljubljanskem kolodvoru ob priliki tiskanja »Balad Petrice Kerempuha«), da sva se pogovarjala tudi o Cankarjevi farsii »Pohujšanje v dolini šentflorjanski«, ki se mi zaradi nejasnosti in alegoričnosti vidi še danes problematična. To sem povedal že takrat Krleži, ki mi je nato dejal: »Prvo dejanje začne genialno, potlej pa se izgublja nekam v meglo.«

Cankar je umrl l. 1918 kmalu po zlomu Avstro-Ogrske in takoj po ustanovitvi kraljevine SHS. Prvo obdobje Krleževega ustvarjanja se zaključuje tudi tam nekje, ker se novo začne s »Plamenom« (l. 1919). Kakor je v hrvaški književnosti po lastni izjavi v »Obračunu s njima« mlad navezoval svoje delo pri Kranjčeviću, Matoševih feulletonih in Nazorjevi liriki, tako je pri slovenski književnosti našel zvezo s Cankarjem umetnikom, polemikom in socialistom. Lahko celo rečem, da je tam, kjer je Cankar nehal, Krleža po svoje nadaljeval ter s svojim delom uporno stopil v svetovne tokove progresivne moderne umetnosti, kjer stoji Cankar trdno že s »Hlapcem Jernejem«. To dejstvo dokumentira literarno-zgodovinsko za Krležo tudi že 5. štev. francoske progresivne revije »Action« iz l. 1920, v kateri je v častni družbi Maksima Gorkega, Apollinaira, Bloka, Aragona, Coctaeuja in drugih zastopan tudi Miroslav Krleža s pesmijo »Le poeme du journaliste« — Tokinovim prevodom Krleževe pesmi »Pjesma novinar«, ki je izšla l. 1918 v danes redki Krleževi knjižici »Pjesme II.«

Francè Bezljaj

NEKAJ MISLI O ETIMOLOGIJAH

Raziskovanje izvora besed je kočljiva in zahtevna naloga, čeprav pri tem mikavna ne samo za jezikoslovca, ampak tudi za širši krog ljubiteljev.

Besede so v našem spominu povezane v celo verigo sistemov, po besednih družinah, po pomenskih kategorijah, po tipih motivacije in po njihovih funkcijah, po pripadnosti družbenim plastem, po stilistični vrednosti in dinamičnosti, da navedem samo nekaj najbolj regularnih asociacijskih poti, ki prihajajo v poštev. V tej notranji povezavi je že precej vsega tistega, za kar so stari Grki od Homerja in Platona dalje uporabljali termin *etymon* s prvotnim pomenom »resnica«. Zmote, ki nastajajo v teh asociacijskih sistemih, so za jezikoslovca posebno zanimive in so važno gradivo za psihologijo jezika.

Za izvor besed so se ljudje začeli zanimati prej kakor za druge jezikovne sisteme, ki spadajo v področje gramatike. Zveze med besedami najprej v enem in kasneje v različnih jezikih, so radovedneže privlačevale že davno prej, preden so v znanosti dozorele metode raziskovanja. Samo kot stranski produkt se je zraven rodilo jezikoslovje. Na naših tleh zasledimo na primer prvo napisano etimologijo že v kroniki opata Janeza Vetrinjskega za ime *Celovec-Klagenfurt*. Po njem jo je v petnajstem stoletju povzel papež Aenea Silvio Piccolomini,

ki je dodal zraven še svojo razlago imena *Ljubljana*. V osemnajstem stoletju sta se od Slovencev za raziskovanje besed posebno zanimala Popovič in Pohlin. Prvega priznava nemška znanost za duhovnega očeta besedne geografije in modernih lingvističnih atlasov. Pohlinu pa so se naši kulturni zgodovinarji po nepotrebnem posmehovali in nihče ni niti opazil, da je njegova knjiga »Glossarium Slavicum«, ki jo je izdal leta 1892. na Dunaju, prvi poskus etimološkega slovarja pri Slovanih. V njem najdemo že nekaj presenetljivih metodičnih prijemov. Za njim je nato še Urban Jarnik izdal v Celovcu 1832. svoj »Versuch eines Etymologicon der Slowenischen Mundart«. Vmes so etimologizirali tudi drugi, naj ome-nim samo Vodnika in Linharta.

Takrat je znanstveno jezikoslovje šele začelo tipati za prvimi zanesljivimi prijemi, ki jih je odkrilo v primerjanju glasovne strukture posameznih jezikov. Vse etimologiziranje je slonelo sprva samo na zvočni podobnosti ter je šele s historično in primerjalno glasoslovno analizo dobilo nekaj trdnejših osnov. Tudi takrat smo bili Slovenci med prvimi, saj smo imeli Miklošiča, ki je že leta 1845 na temeljih nove vede izdal svoje »Radices linguae slovenicae«, osem-intrideset let kasneje pa svoj slavni »Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen«. V njegovi dobi so nas imenovali »narod filologov«.

Vendar se je Miklošič prej kakor kdorkoli drugi v Evropi zavedal, kako malo besed je mogoče etimološko zanesljivo izvajati naravnost iz skupnih osnov indoevropskega prajezika. Po kasnejši Meilletovi cenitvi komaj deset do pet-najst odstotkov. Miklošiča je bolj zanimala zgodovina besed, kolikor jim je mogoče slediti pri njihovih potovanjih skozi prostor in čas, ne pa tisto, v čemer je njegova doba videla bistvo etimologiziranja, namreč iskanja korenov, iz katerih naj bi se vse besede razvile. Utemeljil je znanstvene metode za študij adstrata, izposojenk vseh vrst. Njegove izsledke je kasneje utrdila in poglobila substitucijska fonetika, zakonitosti, po katerih posame en jezik glasove, ki jih v določeni razvojni dobi nima v svojem sistemu. Za to področje so klasična tla zgodnji stiki alpskih Slovanov z Bavarci in vrsta temeljnih pogledov v tej smeri raziskovanja se je izoblikovala na slovenskih krajevnih imenih, sprejetih v nemščino.

Etimologija je vedno prehitela razvoj jezikoslovja in terjala novih teoretičnih razčiščevanj. Preveč jih je, da bi jih mogel vse na kratko navajati. Ob koncu preteklega stoletja se je razmahnila še substratna teorija, študij jezikovnih ostankov izginulih narodov, ki so pustili bogate sledove posebno v imenih evropskih rek. Mnogo pozornosti so posvetili tudi otroškemu jeziku, saj ni jezika, v katerem ne bi bilo vrste besed, nastalih po principih otroške tvornosti, ki se je jezikovno mogla uveljaviti samo v veliki pradužbeni družinski skupnosti, čeprav še danes otroci na enak način začenjajo govoriti. Etimologija je razvila tudi smer »Wörter und Sachen«, povezani študij besed s stvarmi. Med njene pionirje spada tudi Slovenec Matija Murko. Dvajseto stoletje pa je posvetilo posebno pozornost psihološko utemeljenim nepravilnostim v glasoslovnem razvoju, tako imenovani ekspresivnosti in eufemizmu, jezikovnemu tabuju, na katerega so najprej postali pozorni v slovanskih jezikih. Vsemu temu se je pridružila še semantika, pomenoslovje, ki kontrolira razvoj besed z razvojem pojmov.

Iz iskanja razvoja besed se je razvila etimologija v raziskovanje strukture izraznega fonda v določenem jeziku. Samo osmešil bi se še, kdor bi se danes lotil izolirane besede ter jo skušal po kakršnihkoli fonetičnih kombinacijah spa-

jati s tem ali z drugim korenem. Preiskati je treba areal, na katerem se beseda pojavlja, njeno frekvenco v živem jeziku, zbrati zanjo po možnosti historično dokumentacijo, določiti njeno mesto v pomenski kategoriji, kateri pripada, analizirati njeno semantično vrednost, zraven seveda tudi celoten semantični obseg in njegov razvoj z vsemi dokazilnimi paralelami, nato pa še pretresti vse glasoslovne in kulturno zgodovinske možnosti, kdaj se je beseda mogla takšna pojaviti v jeziku. Etimologija pri tem niti ni važna, saj se ponavadi pokaže kar sama od sebe, ko sta človek in celotni problemski sklop dozorela dovolj daleč. Žal pa po Miklošiču ni bilo več Slovenca, ki bi se posvetil sistematičnemu študiju slovenskega izraznega fonda. Miklošičeva spoznanja in ideje je dalje razvijala tuja veda in čeprav je naša jezikoslovna tradicija presenetljivo bogata in vsestranska, se vendarle dahašnji delavec mnogokrat zgrozi, kako malo pozornosti so generacije po Miklošiču posvetile širšim analizam slovenskih besednih družin in pomenskim kategorijam v njihovem celotnem obsegu, kljub temu, da je to mladodane edina pot, po kateri je mogoče reševati manj evidentne probleme.

Naj navedem samo en zgovoren primer, kako nevarno je etimološko preiskovati izolirane besede. Dlje kakor sto let kroži v strokovni literaturi o germanskih izposojenkah v slovenščini beseda *bula*, *bulja* »nadev« z glagoli *bulati*, *buljati*, *fulati* »polniti klobase«, ki naj bi bila izposojena iz srednjevisokonemškega *vulle* »nadev«, *vullen* »polniti« (Matzenauer, Cizí slova 123; Kranzmayer, Teuthonista XIV 86; Striedter-Temps, Deutsche Lehnwörter im Slovenischen, 95). Nihče pa se ni zmenil, da so poleg teh v isti pomenski kategoriji tudi številni primeri z *-dl-*, npr. *budla* »nadev v pečenci; koruzni cmoki s slanino«; z nadevom polnjeno koruzno testo«, poleg *budelj* »nadev, s seseklanim mesom in jajci optičen kruh« in glagola *budlati* »polniti, nadevati«. Niti enega primera ne poznamo, da bi se starovisoko ali srednjevisoko nemški *-ll-* razvil v slovensko *-dl-*. Bliže je latinsko *botula* »drob«, staroitalijansko *abboddire* »nacpati z jedjo«, francosko *boudin* »klobasa« iz ne dovolj pojasnjene osnove *bod-*, ki je morda s stališča romanistike ekspresivna (Wartburg, Französisches Etymologisches Wörterbuch I, 420). V slovanskih jezikih najdemo poleg slovenskih primerov še češko moravsko dialektično *budík* »nadevan svinjski želodec« in *budulínek* »z jedjo nacpan otrok«. S stališča slovenščine spadajo te besede po svoji glasovni podobi in raznoterosti v plast predslovenskega, vulgarno latinskega ali ilirskega substrata.

Pri slovenskem pridevniku *brhek* »postaven, lep, živahen« poleg *brdek* so mislili včasih, da je izposojena iz srednjevisokonemškega *brēhan* »glänzen« (Miklošič, Etym. Wb. 22; Perušek, JA XXXIV 33; Berneker, Etym. Wb. I 86). Toda Miklošič je že v dodatkih k svojemu slovarju in v primerjalni slovnici povezal *brhek*, *brdek* z *bridek*. To mnenje je sprejel tudi Ramovž, Hist. gram. II 218. Nihče pa ni pomislil pri tem na nekaj slovenskih glagolov, znanih iz ljudskega jezika, npr. gorenjsko *naj ti brkne* »naj ti tekne«, *živina se obrsne* »odebeli«. Te besede še niso zašle v strokovno literaturo, čeprav imajo bližnje sorodstvo v češkem moravsko dialektičnem glagolu *brchať se* »okrevati, popravljati se« poleg *brsat se*, *břesat se*, *berchat se*, v slovaškem *brchať sa*, poljsko dialektično *wybrachtać się* »spraviti se pokoncu«. Sodeč po glasovnih variacijah, so te besede ekspresivne, vendar nedvomno zahodnoslovanska skupna dediščina in naše *brhek* je pomensko tako čudovito blizu, da moremo videti v dubletu *brdek* kvečjemu besedno križanje s pomensko dokaj oddaljeno družino *bridek*.

Pred leti sem se zastonj trudil, da bi našel kakršnokoli razlago za besedo *paloba*, ki pomeni v goriških Brdih jurčka. Nikjer v sosednjih jezikih ni bilo nič podobnega. Šele, ko sem zbral od občine do občine bogato sinonimiko za »*Boletus edulis*«, mi je veriga oblik *palomba*, *kolomba*, *golomba*, *golobaj*, *golobanja*, *glibanja*, *gribanja*, *gobanja*, *glivanja*, *grban*, *grbanj*, *grvan*, *garvan*, *vrganj* itd. pojasnila, kako so se križale med seboj izvedenke iz osnov *goba*, *gliva* in *grib* ter da spada brdska *paloba* in belokranjsko *vrganj*, ki se nadaljuje daleč na srbohrvaško ozemlje, v isto besedno družino. Vsaka tvorba posebej je doživljala nato še nove eufemistične spremembe, dokler je na miselnost ljudi deloval nabiteljski tabu. Ko sem primerjal med seboj bogato ljudsko sinonimiko za rastlino *Chelidonium majus*, so se imena *senodolka*, *sidolka*, *cingola*, *cengulja*, *ceduljka*, *kemenica* in podobno s srbohrvaškimi paralelami *cingola*, *cimbola*, *cindola* in številnimi drugimi, sama od sebe pokazala za ljudsko etimološke prilagoditve grško-latinskega imena *Chelidonium*.

Skoraj stoletni presledek v kontinuitete raziskovanja nas postavlja pred mučno dejstvo, da je treba vse slovensko besedno gradivo pretresti še enkrat od kraja po danes veljavnih principih. Celo pri Štreklju, ki je napisal zadnjo slovensko etimološko monografijo »*Lehnwörterkunde*«, govorimo lahko samo o skrbno preiskanih drobcih in duhovitih domislicah, ne pa o sistematičnem delu. V dvajsetem stoletju smo daleč zaostali za evropskim povprečjem. Nima mo še celotnih analiz romanskega in germanskega adstrata v slovenščini. Letošnji poskus Berlinčanke Striedter-Tempsove »*Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*« nas metodično in slavistično ne zadovolji. Tuji avtorji vedno raje posegajo po slovenskem gradivu, saj postaja zaradi svoje zanemarjenosti prava »zlata jama«, iz katere lahko črpaš po mili volji in skoraj ni mogoče, da ne bi našel česa novega. Ne morejo pa opaziti vsega. Zanje je na primer *ura* izposojeno iz nemškega *die Uhr*. Vendar velja to samo za pomen »*horologium*«. Nemške izposojenke so pri nas praviloma dolgo padajoče poudarjene in res je *úra* tako intonirana v vseh narečjih, ki še dobro razlikujejo naglas. Toda *úra* v vseh drugih pomenih »čas, nevihta« je rastoče poudarjena in se tudi pomensko razvojnokrije z romanskim razvojem iz latinskega *hora*. To mora biti izposojeno naravnost iz romanščine. Slovenski izrazni fond lahko do kraja in sistematično raziščemo samo sami. Kar se je dalo mimogrede in brez naporov opraviti, je bilo že zdavnaj opravljeno. Korekture in dopolnila pa odpirajo nove, neznane svetove.

Slovenski izrazni fond je nenavadno bogat. S stališča slavistike je arhaičen. V vsakem narečju se je ohranilo nekaj izrednih starin. Če pa vse skupaj seštejemo, je tega toliko, kot nikjer drugje pri drugih slovanskih narodih. Dolga stoletja se je vsaka pokrajina razvijala po svoje, brez tesnejše povezave z drugimi, in to je pustilo v jeziku globoke sledove. Ker je bila pri tem slovenščina jezik ene same socialne plasti prebivalstva, je neverjetno dolgo ohranila značilne poteze specifične tipičnosti. Kmečki jezik je bil vedno konkreten in nenavadno točen v ostrih pomenskih distinkcijah. Zato je izredno pestra in bogata naša ljudska geografska in poljedelska terminologija s konstantnimi podedovanimi pomeni. Za naše *ozebnik* »kamin« so edine paralele cerkvenoslovansko (*zenbon*) »raztrgam« in rusko dialektično *zjabra* »globel s strmimi robovi«. Za naše *znubelj* je edino sorodstvo staro rusko *znyb* »peč« itd. Starine se ohranijo samo v obrobni predelih s konservativnimi življenjskimi pogoji.

Smo pa tudi edino ozemlje v Evropi, kjer se stikajo vse tri največje jezikovne sfere, slovanska, romanska in germanska. Tisoč let so vplivale druga na drugo. Če bi kdo zbral ne samo vse izposojenke, ampak tudi vse kalke, fraze in miselne zveze, ki smo jih Slovenci prevzeli iz romanske ali iz germanske sfere, ne bi napisal samo velik del naše kulturne zgodovine, ampak bi bili rezultati dragoceno odkritje tudi za romanistiko in za germanistiko. Vse to spada k modernemu pojmovanju etimološkega raziskovanja. Poleg tega smo naseljeni na geografskem vozlu, na važnem sečišču prostranih bazenov: mediteranskega, alpsko srednjeevropskega, panonskega in balkanskega. Vsak je razvil svoje posebne miselne strukture, ki segajo v slovenščino in se na našem ozemlju prepletajo med seboj. Za jezikovno paleontologijo, za študij substratnih elementov, pa ni naše ozemlje nič manj zanimivo kakor centralne Alpe, Pireneji, Karpati in otoki v Mediteranu. Vse to pa še pričakuje svojih sistematikov.

Moderen etimolog je vsaj nekoliko okužen od idej strukturalizma in ne razmišlja samo o podrobnostih, ampak tudi o celoti. Stratigrafija jezika, razvrščanje gradiva po plasteh, ki so ga zanesle v jezik, je tudi nekakšen prerez skozi njegovo zgodovino. Še bolj popolno sliko dobimo, če pritegnemo k analizi tudi imenoslovje. Iz geografskih imen vseh vrst se da rekonstruirati proces kolonizacije ozemlja, etimologije imen zaokrožijo stratigrafski prerez, ker besede vendarle popotujejo, imena pa ostanejo na kraju, kjer so bila nekoč dana.

Seveda zahtevajo imenske etimologije še več previdnosti kakor besedne, ker nam pri imenih največkrat manjka semantično vodilo. Če se neka vas imenuje na primer *Pekre*, bomo sicer našli v Pleteršniku tudi apelativ *pekre* poleg *petre* iz skupno slovanskega *pětro*, vendar je ime komaj mogoče razložiti iz tega apelativa. Oblika *pekre* je mlada dialektična disimilacija kakor *knalo* poleg *tnalo*, in če si ogledamo vsa takšna imena v akuzativu množine tipa *Doslovče*, *Bate*, *Braslovče*, gre pri njih vedno za nekdanja stanovniška imena. Zato je lažje sponirati praslovjanski pridevnik *pěkrъ* »lep«, soroden z latinskim *pulcher*. Ime je nastalo torej iz zveze: *grem* v *Pěkrę* = »grem v Lepotce«. Takšna imena se najdejo tudi drugod pri Slovanih in na pretek je primerov, da so se v imenih ohranile stare besede, ki so v živem jeziku odmrle. Saj imamo na primer *Drežnica* iz staroslovanskega *dręzga* »gozd« ali *Utik* iz starega *lutik* »vrsta porasta« in še mnogo podobnih.

Raziskovanje izraznega fonda je torej obširno in zapleteno področje, ki ga ni lahko v celoti obvladati. Nikoli se ni mogoče zanesti na to, kar je bilo že nekoč opravljenega. Razen Miklošiča, ki je imel čudovito intuicijo in je bil na vse strani enako razgledan in oprezen, ni bilo pri nas niti enega etimologa, na katerega trditve bi se dalo brez kontrole zanesti. Niti Štrekelj, ki se je največ ukvarjal z adstratom, se ni zavedal praktičnega pravila, da beseda z bogato pomensko vsebino ne more biti izposojenka. Tuje besede so sprejete vedno v enem samem, konkretno določenem pomenu, tudi če so jih v izhodnem jeziku imele celo vrsto. Vedno bolj obsežni in podrobni slovanski slovarji vseh vrst nudijo še mnogo paralel za besede, ki so se zdele v slovenščini popolnoma izolirane.

Pri vseh Slovanih se leksikologija v zadnjem desetletju krepko razvija. Povsod se zavedajo, da so veliko zamudili. Tudi pri nas ji začenjamo posvečati vedno več pozornosti in počasi se množe tudi vrste delavcev, čeprav je grozilo, da bodo popolnoma izumrli.